

DALIA DILYTĖ

Žodžio „būdas“ semantinis laukas Simono Daukanto kūrinyje *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* ir kai kurie stilistikos ypatumai

---

ANOTACIJA. Straipsnyje nagrinėjami Simono Daukanto veikalo stilistikos klausimai. Atkreipiamas dėmesys, jog žodį „būdas“ Daukantas tikriausiai nusižiūrėjo iš Tacito veikalo apie germanus, aptariamą žodžių „mos“ (lot.) ir „būdas“ semantinis laukas ir konstatuojama, kad vartodamas žodį „būdas“ Daukantas teigia kalbą apie lietuvių tautos dvasinių ypatybių visetą. Jo *Būde* vyraujantis dvasinių reikalavimų kodeksas ne tik atskleidžia lietuvių tautinę savimonę, bet ir stengiasi ją ugdyti, reikšdamas tautos nariams reikalavimą didžiutis visu savo tautinės tapatybės bruožų spektru ir nieku gyvu neatsisakyti.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Simonas Daukantas; būdas; *mores*.

Istorikai laiko *Būdą* kultūros istorijos veikalu. Jų teiginiai skamba taip: „Daukanto „Būdas“ taip pat buvo pirmoji **Lietuvos kultūros istorija**.“¹ „Pirmiausia Daukantas buvo **kultūros istorikas**; Daukantas rašė ne bet kokią, o tautos **kultūros istoriją**.“² Literatūros tyrinėtojas Juozas Girdzijauskas nevertoja

¹ Vytautas Merkys, *Simonas Daukantas*, Vilnius: Vyturys, 1991, p. 110.

² Saulius Pivoras, „Vargo pelė“: Lietuvos nacionalinės istoriografijos pradininkas Simonas Daukantas“, in: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius: Viltis, 1993, p. 77, 78.

žodžio „istorija“, bet kalba panašiai: „1845 m. – „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ (vienintelis paties Daukanto išleistas Peterburge Jokūbo Laukio slapyvardžiu) neturi aiškių chronologinių ribų, sintetiškai nušviečia **senovės lietuvių kultūrą.**“³

Tokiems teiginiams reikėtų tam tikrų paaiškinimų. Mat sustoję prie termino „kultūra“, turime pripažinti, jog šiuolaikiniai teoretikai nepateikia aiškios pačios kultūros apibrėžties. „Taip yra iš dalies dėl painios šio žodžio istorinės raidos kai kuriose Europos kalbose, bet labiausiai dėl to, kad šis žodis dabar reiškia svarbias skirtingų intelektinių disciplinų sąvokas“, – aiškina Jeremy'is Hawthornas⁴. Vieni mokslininkai terminu „kultūra“ labiau linkę nusakyti intelektinių, dvasinių ir estetinių procesų sritį, ypač meninės veiklos kūrinius ir praktinę tos veiklos dalį, visiems kitiems reiškiniams siūlydami terminą „civilizacija“, apglėbiantį ir, jų supratimu, termino „kultūra“ apibrėžtas sritis. Kitos tradicijos šalininkai siūlo kultūra vadinti kompleksinę visumą, apimančią visuomenės žinias, įsitikinimus, meną, moralę, valstybės valdymą, papročius, nuostatas ir nuotaikas, bet kokius kitus atradimus, sugebėjimus bei įgūdžius, kuriuos žmogus įgyja kaip visuomenės narys, kitaip tariant, tai, ką kai kurie vadina civilizacija. Tokiai pozicijai artima yra nuomonė, jog sąvoka „kultūra“ yra plačios Aristotelio sąvokos „πολιτεία“, kaip visuomenę tvarkančios terpės, atitikmuo⁵.

Taigi taikant būdai sąvoką „kultūra“, pirmiausia reikėtų labai tiksliai apibrėžti, kas turima omenyje, nes tai nėra savaime suprantamas daiktas. Antra, ieškant „būdo“ esmės, turbūt tikslingiau ir paprasčiau yra remtis pačiu Daukantu. Žodį „būdas“ jis, be abejo, nusižiūrėjo iš Tacito. Tai pasako jis pats:

³ Juozas Girdzijauskas, *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 643.

⁴ Jeremy Hawthorn, *Moderniosios literatūros teorijos žinynas*, iš anglų k. vertė Dalia Čiočytė, Vilnius: Tyto alba, 1998, p. 176.

⁵ Alfred L. Kroeber, „Kultūros sąvoka moksle“, in: *Kultūros prigimtis*, sudarė Žilvinas Bieliauskas, Stasys Juknevičius, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993, p. 108–166; George P. Murdock, „Kultūros prigimtis“, in: *Kultūros prigimtis*, sudarė Žilvinas Bieliauskas, Stasys Juknevičius, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993, p. 167–256; Tom S. Eliot, „Pastabos apie kultūros apibrėžimą“, in: *Kultūros prigimtis*, sudarė Žilvinas Bieliauskas, Stasys Juknevičius, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993, p. 257–353; Raymond Williams, *Keywords*, Glasgow: Fontana, 1976 p. 76–80; Richard Hoggart, *Contemporary cultural studies: an approach to the study of literature and society*, London: Arnold, 1970, p. 156; Stephen Salkever, *Finding the Mean: Theory and Practice in Aristotelian Political Philosophy*, Princeton: Princeton University Press, 1990, p. 81.

„pirmasis rymionių raštininkas, jau pirmajame amžiuje gimęs Kristui gyvenęs, minavoja aiškiai žemaičius savo garsiam rašte „Girionių būdas“ (Germanorum **mores**) tais žodžiais: „Žemaičiai (Semnones) esantys“. Šią citatą palydi labai tiksli Daukanto išnaša: „Tacitus, „De moribus Germanorum“, cap. XXXIX, edit. 3-tia Just. Christ. Ditmari, an. 1766, Francofurti ad Viadrum.“⁶ Kitoje vietoje Daukantas Tacito veikalo sutrumpintą lotynišką pavadinimą pateikia tik išnašoje, o tekste rašo taip: „Antras rašytojas, gyvenęs pirmame amžiuje gimęs Kristui, savo garbingame rašte „Girionių būdas“ sako...“⁷ Vadinasi, žodžiu „būdas“ Daukantas vadina tai, ką romėnai vadino žodžiu „mores“. Tuo pačiu žodžiu „būdas“ žodžio „mores“ vedinius verčia ir Konstantinas Sirvydas: philosophia **moralis** – mokslas **būdu** gerų; **moralis** – **būdum** prigulįs⁸.

Žodžio „mos“ semantinis laukas yra platus. Šis žodis aprėpia daugelį įpratimo, įgudimo atvejų. Dažnai jis turi papročio reikšmę. Pvz., Mykolo Lietuvio veikalo pavadinimas *De moribus Tartarorum, Lituorum et Moschorum* šiais laikais verčiamas *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*⁹. Tokių pat variantų randame ir antikinių rašytojų vertimuose į lietuvių kalbą: „**More** maiorum de hoste supplicium sumi (Sal. Iug. 33. 3) – protėvių **papročiu** nubausti mirties bausme kaip valstybės priešą“¹⁰; „Armati (ita **mos** gentis erat) in consilium venerunt (Liv. XXI. 20. 1) – pagal genties **paprotį** į susirinkimą jie atėjo ginkluoti“¹¹.

Daukantas *Būde* žodžio „paprotys“ išvis nevartojo. Ši sąvoka jo tekste išreiškiami keliais kitais žodžiais. Daug kur žodį „paprotys“ pakeičia dažnas, apie 30 sykių pavartotas terminas „įprotis“: „**senu įpročiu** baisios aukos atlikti“¹²; „aukoja pagal **nuožmų įprotį**“¹³; „paskesniuose laikuose visa kas yra užrašyta apie tą daiktą nuo krikščionių prašaleičių, kurie, skaugėdami didelės garbės

⁶ Simonas Daukantas, *Raštai*, t. 1, tekstą paruošė Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga, 1976, p. 17.

⁷ *Ibid.*, p. 589.

⁸ Konstantinas Širvydas, *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas, Dictionarium trium linguarum*, Vilnius: Mokslas, 1979, p. 239.

⁹ Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, Vertė Ignas Jonynas, Vilnius: Vaga, 1966.

¹⁰ Vertė Anastazija Kašinskaitė. Cituojama iš: Gajus Salustijus Krispas, *Katilinos sąmokslas, Jugurtos karas*, Vilnius, Vaga, 1973.

¹¹ Vertė Janina Mažiulienė. Cituojama iš: Titus Livijus, *Hanibalo karas*, Vilnius: Vaga, 1976.

¹² Simonas Daukantas, *op. cit.*, p. 417.

¹³ *Ibid.*, p. 417.

lietuviams, ir visų išmintinguosius jų įpročius ir įstatymus išjuokė ir išpeizojo dėl to vien, jog jie buvo pagonių, o ne krikščionių¹⁴; „ilgainiui išlepusi diduomenė ištižo ir, smeigdamas ir gudindamos į šalaujų, beje, lenkų, gudų, vokiečių ir į kitų šaldrų įpročius, užmiršo ir pamynė po kojų tą šventą dabą savo bočių prabočių“¹⁵; „Vienok ir taip saugodamies nuo **svetimų įpročių**, ilgainiui, [...] negalėjo būtinai išsisaugoti nuo to, kas buvo svetimų“¹⁶; „liepęs iš Žemaičių spūdinti laukan, kurie palikę po senovės begarbinantys savo girias ir lieknus **senų įpročių**“¹⁷; „geistina būtų, idant žinovai tos kalbos palaikus dainų, dar dainuojamų, surinktų, rasi iš jų aiškiau galėtų išsijautoti apie tą įprotį“¹⁸; „buvo dar tarp tų pačių **įpročių** ir kitos it pačių namiškių linksmybės, arba gėrynė, beje: rudenį gyvulius pavalgai pamušus, prielaidus ir paršus paskerdus, žąsis ir antis papjovus, gaspadorius vaišino savo šeimyną dešromis, vėdarais, riaušiais, kogalvėmis lig persivalgant, kuri vaišė vadinos skerstuvės“¹⁹; „nesgi **garbingą įprotį** turėjo nieko didžio neužsiimti, nepasiteiravus pirmiau savo dievų valios apie atenciją laimę“²⁰; „nesgi įprotis jos tėvų, bočių, prabočių niekam nebtiko“²¹.

Kartais sąvoka „įprotis“ nutolsta nuo reikšmės „paprotytys“ kaip apsispręsto, sąmoningo veiksmo ir reiškia situaciją, kai kalbama arba veikiama nemąstant, mechaniškai, iš įgudimo. Pvz.: „ir taip **senų įpročių šiandien dar sakoma yra**“ (variantai: senų įpročių sakoma tebėra; senų įpročių sako; senų įpročių tariama yra; senų įpročių tebvadina; senų įpročių vadina (vadinamos)²²; „**senų įpročių tebdaro**“²³; „**senų įpročių** ant krikščionių švenčių susirinkę gentys ir susiedai **turi pasilinksminti**“²⁴; „visus palaikus, dar tebesančius, užvis dainas, [...] **ne tikėjimu, bet įpročių senovės; senų įpročių** tebesaugoja“²⁵; „Noris

¹⁴ *Ibid.*, p. 467.

¹⁵ *Ibid.*, p. 469.

¹⁶ *Ibid.*, p. 501.

¹⁷ *Ibid.*, p. 527.

¹⁸ *Ibid.*, p. 544.

¹⁹ *Ibid.*, p. 549.

²⁰ *Ibid.*, p. 614.

²¹ *Ibid.*, p. 636.

²² *Ibid.*, p. 427, 448, 453, 460, 489, 493, 494, 517, 528, 531, 552, 556, 563, 581, 600.

²³ *Ibid.*, p. 453.

²⁴ *Ibid.*, p. 539.

²⁵ *Ibid.*, p. 543.

visi tie karvedžiai nedidelį **karės įprotį** ir mokslą teturėjo“²⁶. Tokia pat mechaninio veiksmo prasme sinonimiškai vartojamas keturis kartus pasitelktas žodis „įpratimas“: „žiemos laiku šunis užkinę važinėjos upeliais, nuo ko tuo **senu įpratimu šiandien dar** ankštą kelelį per girią šunkeliu **vadina**“²⁷; „visi, noris krikščionys ir akyli žmonės, tačiau šaukias senu įpratimu prie savo dievo, kurį jis senovėj už savo turėjo ir garbino“²⁸; „regim jau, jog ne vieną dievą, bet kelis dievus godoję, ką šiandien senas įpratimas kalboj patvirtina“²⁹; „iki šiai dienai **senu įpratimu** Plungės ir Luokės jomarkus mugėmis **vadina**“³⁰.

Įpročio, įpratimo reikšmę turi ir lotyniškas žodis „mores“. Pvz.: „Si dixerō mendacium, solens meo **more** fecero (Pl. Am. 198) – Jei pameluosiu, elgsiuosi, kaip jau **esu įpratęs**“³¹; „istas umbras malorum, quibus ingemescunt homines **moris** causa“ – su tais nelaimių šešėliais, dėl kurių žmonės vaitoja **iš įpratimo**“ (Sen. Epist. ad Luc. XCIX. 3)³².

Sąvoka „paproty“ šiame Daukanto veikale kelis kartus išsakoma ir žodžiu „daba“: „užmiršo ir pamynė po kojų tą šventą **dabą savo bočių prabočių**“³³; „lygia dalia ir tos nuomonės apie dievą, kokią buvo igiję, negalėjo nepalytėtos ilgainiui užlaikyti; nesgi palengvai gudinos ir jaukinos į svetimą nuomonę ir **dabą**“³⁴; „noris būt vaikelis aštuoniolika metų turįs, vienok, to neminėdami, rodo jam visų didžiausią godą **seną dabą**“³⁵; „Tokia **daba** šiandien dar lietuviai apgudusieji, apie pilis Balostekę, Usvietę, Uolą, Tripentę ir Piną upes gyvenantys, tos raudinės minavonę ant kapų tebdaro ir valgius tenai tebneša bei raudine vadina“³⁶; „Minavonę tos **dabos** vyresnybės skyrime žemgalėnai, arba kuržemininkai, iki šiai dienai tebsaugoja, nesgi naują poną, valsčių jam apimant po tėvų, genčių ar nupirkus, visados valsčionys turi jį pakelti, ir tuo kartu tikrai tesivadina ponu, kad žmonės jį pakėlė“³⁷.

²⁶ *Ibid.*, p. 609.

²⁷ *Ibid.*, p. 425.

²⁸ *Ibid.*, p. 496.

²⁹ *Ibid.*, p. 505.

³⁰ *Ibid.*, p. 633.

³¹ Vertė Jonas Dumčius. Cituojama iš: *Antikinės komedijos*, (ser. *Pasaulinės literatūros biblioteka*), Vilnius: Vaga, 1989.

³² Vertė straipsnio autorė.

³³ Simonas Daukantas, *op. cit.*, p. 469.

³⁴ *Ibid.*, p. 501.

³⁵ *Ibid.*, p. 530.

³⁶ *Ibid.*, p. 547.

³⁷ *Ibid.*, p. 606.

Dar vienas sąvokos „paprotyš“ reiškimo atvejis yra žodis „apsiėjimai“: „kalnėnai ir žemaičiai didžiai rūpinęsi likumu savo dūšių atencioje, todėl mirdami liuobėję įsakyti gentims visus **apsiėjimus laidosenos** kaip reikiant atlikti“³⁸; „nesgi samprotavo, jog žyniai taip pataisys, jog aniems patiems visados bus gerai, o svietui vargai paliks: kaipogi **svetimus apsiėjimus** girs, o namiškuosius peiks ir niekins“³⁹; „Didžiai būt girtina ta tauta savo **apsiėjimuose**, kad tiktai sektų krikščionių tikyba“⁴⁰.

Pastarasis sakinyš yra Helmoldo kronikos citata. Daukanto pateikta išnaša rodo, kad čia žodžiu „apsiėjimai“ jis išvertė žodį „mores“, be abejo, turėdamas galvoje papročius: „Multa poterant dici de hoc populo laudabilia **in moribus**, si haberent solam fidem Christi“.

Papročių sąvoką kai kur reiškia ir per 50 kartų šiame veikalė pavartotas žodis „būdas“, atitinkąs, kaip minėjome, lotyniškąjį „mores“. Pvz.: „Todėl viršiau minavotas raštininkas, bengiantis septynioliktam amžiui gyvenąs, aprašydamas lietuvių **būda**, sako: „Javus savo pasilenkę nuo pat žemo nupjauna ir dailiai sudeda ir suriša“⁴¹; „liepė ta lazda savo įsakymus svietui skelbti, kursai **būdas** skelbimo įsakymų vyresnybės lazda iki šios dienos užsiturėjo kaip Kalne, taip ir Žemaičiuose“⁴²; „Mesti ant žemės kepurė buvo ženklų, jog duoda savo galvą. Kokį **būda** didžiai ilgai dar, krikščionimis būdami, saugojo“⁴³; „Orė Lietuvos tautoj jau gilioj senovėj buvo žinoma ir garsi per savo **būda**“⁴⁴; „Paprastai, traukdami į karę, apvyžo savo žirgus plaušomis [...] Tokiu dar senovės **būdu** išjojo žemaičiai metuose 1749 kariauti paliepojų [...] ant žirgų, namie augusių, ne plaušomis nuvyžtų, bet gelumbėmis apsiūtų“⁴⁵; „Vieni dar žemaičiai sekė senovės **būda**, ir taip Lasickis rašo tyčiodamos, jog [...] sėtinius kepe [...] ir už visų didžiausių skaninį turėję“⁴⁶.

Kai kuriose vietose žodis „būdas“ reiškia veiksmo atlikimo kelią, taisykles bei priemones. Tikriausiai už šios reikšmės stovi netiesioginė, numanoma

³⁸ *Ibid.*, p. 500.

³⁹ *Ibid.*, p. 511.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 496.

⁴¹ *Ibid.*, p. 448.

⁴² *Ibid.*, p. 528.

⁴³ *Ibid.*, p. 582–583.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 588.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 592–593.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 637.

papročio sąvoka, tačiau tiesiogiai žodis „būdas“ vartojamas vietoje prieveiksmių „šitaip“ ar „taip“. Pvz.: „**Tokiu būdu** misdami, visi didžiai ilgo amžiaus prilaukė“⁴⁷; „Tiekės į tą veselę abejuose namuose **tokiu būdu**: pyragus ir kepenes, arba pečenkas, kepė, alų darė, drabužį siuvo“⁴⁸; „Visų pirma žemę išgyvena **tokiu būdu**: apie Šv. Petrą ir Povilą, vasarą, lig motinos švenčiausios į dangų ėmimo, krūmus ir žarynus skina, kuriuos skynimus lydymais vadina“⁴⁹; „Po tos maldos žynys, vėl išgėręs midaus taurę, metė per save į užpakalį **tokiu pat būdu**, kaip pirma“⁵⁰; „vienok, ir **tokiu būdu** kariaudami, ilgainiui rados taip nuogaščiais savo neprieteliams, jog šimtas neprietelių, vieną žemaitį pamatęs, muko šalin galvą trūkės“⁵¹; „strūnijo tas pilis **tokiu būdu**“⁵²; „išleisdamas kariauną į karę, laimino **tokiu būdu**: visų pirma pasimeldęs išvyturo raudoną vėliavą ir kareiviams padavė, paskui, nešiojamas po rindas, barstė, regis, druską ant kareivių“⁵³. Panašiai papročio sąvoka šmėkščioja už veiksmo atlikimo kelio prasmės ir šiame lotyniškame tekste: „Sponsalia in ea parte Italiae, quae Latium appellatur, **hoc more** [...] solita fieri scripsit Servius Sulpicius [...]: qui uxorem ducturus erat, ab eo, unde ducenda erat, stipulabatur eam in matrimonium datum [...] iri (Gell. IV. 4. 1–2) – Servijus Sulpicijus aprašė, kad sužadėtuovės toje Italijos dalyje, kuri vadinama Lacijumi, paprastai vykdavo šitaip: tas, kuris ketina vesti, išsidera iš to, iš kurio ves, kad ji bus atiduota jam į žmonas.“⁵⁴

Žodžiu „būdas“ Daukantas kai kur nusako ir žmogaus, gyvūno, daikto ar vietos esmines, prigimtinės ypatybes. Pvz.: „taip pat pagal žmogaus būdą visi žmonės liuosais turėjo gyventi, vienok didžturčiai visados neturtinguosius vergė“⁵⁵; „nesgi ne vien didi daugybė žodžių grekonų ir trakionių atsiranda lietuvių kalboje, bet dar **būdas tų kalbų** būtinai sutinka“⁵⁶; „sekdami **paukščių būdą**, tuo kartu teisleido vaikus iš namų, kad jau suvisu buvo galintys patys,

⁴⁷ *Ibid.*, p. 453.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 461.

⁴⁹ *Ibid.*, 484.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 540.

⁵¹ *Ibid.*, p. 595.

⁵² *Ibid.*, p. 598.

⁵³ *Ibid.*, p. 608.

⁵⁴ Vertė straipsnio autorė.

⁵⁵ Simonas Daukantas, *op. cit.*, p. 407.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 415.

kaip jei tėvai, ūkę vilkti⁵⁷; „Ne vien pati vieta (kaip sakiau), kurioje gyveno, skatino juos ant karių, bet patsai **jų karingas būdas** tenai traukė⁵⁸; „pagal **būdą jų kalbos**, gali dar didumą senovės jų tikybos numanyti ir išrašyti⁵⁹; „Ilgainiui tie patys žyniai pramanė, jog kokios tenai dvasios galinčios į tuos gyvus ir negyvus daiktus pasiversti ir daryti tame **naujame savo būde** gero ir pikto, pagal tą, kokios dvasios tenai pasitiko⁶⁰; „paežeriuose, papelkėse, kame **būdas pačios vietos** gyniotų nuo pavojaus⁶¹; „gintaras senovėj yra buvęs brangiu daiktu, nesgi daug išminčių ir mokytų vyrų norėjo išreikšti **jo gamtos būdą** ir pradžia⁶².

Prigimties savybių prasmė yra įprasta ir lotyniškam žodžiui „mores“: „divortunt **mores** virgini longe et lupae (Plaut. Epid. 403) – skirtingos yra merginos ir vilkės **prigimtys**“; dominae pervincere **mores** (Prop. I. 17. 15) – įveikti valdovės **prigimtį**“; Tanagri [galli] non multum **moribus** a vernaculis distant (Col. VIII. 2. 13) – Tanagriečiai [gaidžiai] **prigimtimi** nedaug skiriasi nuo romėniškų; siderum **mores** (Plin. Nat. Hist. XVIII. 206) – šviesulių **prigimtis**⁶³.

Tačiau itin svarbu pabrėžti tai, kad žodžiu „būdas“ Daukantas nusako ir tautos prigimtį, nacionalinį charakterį. Pvz.: „likusiojo svieto veislė turėjo paskysti po įvairius kraštus, kuriuose ilgainiui gyvendama, įgijo **ypatingą sau būdą** ir didžiai įvairių povyzių tarp savęs, noris pirma visi vieno tėvo vaikai buvo⁶⁴; „nesgi nuo Dievo yra leista, jog kožna tauta turi sau ypatingai rėdytis, kaipo turinti ypatingą **kalbą ir būdą**“⁶⁵; „grįžtu prie tos dalies getų tautos, kurią šiandien lietuviais vadina, kuri [...] ilgas amžius, džiaugdamos liuosybe savo prabočių, tarp girių laimingai gyveno, kurių čia senovės **būda ir dabą** užsiėmiau išrašyti“⁶⁶; „palipęs ant šventos malkos, pirma sugraudino pamokslu kunigus ir svietą susirinkusį, kad nesiliautų **sekti būdo ir įstatymų** savo tautos“⁶⁷.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 460.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 473.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 488.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 506.

⁶¹ *Ibid.*, p. 598–599.

⁶² *Ibid.*, p. 620.

⁶³ Šias citatas vertė straipsnio autorė.

⁶⁴ Simonas Daukantas, *op. cit.*, p. 407.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 422.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 423.

⁶⁷ *Ibid.*, p. 530.

Tautos prigimties reikšmę, suteiktą žodžiui „mores“, randame ir romėnų autorių kūriniuose: „Ut enim apud Platonem est, omnem **morem** Lacedemoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi (Cic. De off. I. 64. 1) – Kaip rašo Platonas, visa lakedemoniečių **prigimtis** liepsnoja troškimu nugalėti“⁶⁸; „morituros se adfirmabant citius, quam immixti Bruttiis in alienos ritus, **mores** legesque ac mox linguam etiam uerterentur (Liv. XXIV. 3. 12) – jie tvirtino veikiau mirsią nei, susimaišę su brutijais, pasuksią prie svetimų papročių, **prigimties** ir įstatymų, o netrukus – ir kalbos“⁶⁹; „Quibus consuetudinibus aedificia italico **more** et Graecorum institutis conformantur, exposui (Vitr. VI. 7. 7) – išdėsčiau, kaip kuriami pastatai, veikiant italikų **prigimčiai** ir graikų nuostatams“⁷⁰.

Taigi ir versdamas Tacito veikalo pavadinimą *De moribus Germanorum* junginiu „Girionių būdas“, ir kūrinio tekste vartodamas žodį „būdas“ Daukantas teigia kalbą apie tam tikros visuomenės, tam tikros tautos dvasinių ypatybių visetą, kitaip tariant, apie tautinę sąmonę, tautos esmę.

Reikia atkreipti dėmesį ir į dar vieną lotyniško žodžio „mores“ prasmę. Ciceronas rašo taip: „quia pertinet ad **mores**, quod ἠθος illi vocant, nos eam partem philosophiae **de moribus** appellare solemus, sed decet augmentem linguam Latinam nominare **moralem** (Cic. De fato. 1) – Kadangi šitai susiję su **mores** (jie tai vadina ἠθος), mes tą filosofijos dalį paprastai vadiname „**De moribus**“, bet, turėję lotynų kalbai, tinka įvardyti **moraline** filosofija.“⁷¹

Sakydamas „illi“ Ciceronas turi omenyje graikus. Kitoje vietoje randame tokį Cicerono sakinį: „Nicomachum, cuius accurate scripti **De moribus** libri dicuntur (Cic. De fin. V. 12) – Nikomachą, kurio stropiai parašytos knygos vadinamos „De moribus.““⁷² Čia Ciceronas, vadinęs Nikomachą kūrinio autoriumi ir reiškęs nuomonę, jog ir Aristotelio sūnus buvo išmintingas vyras, turi galvoje veikalą „Nikomacho etika“, kuris Naujaisiais laikais mokslininkų laikomas Aristotelio kūriniu, vienu nuomone, skirtu sūnui, kitų – sūnaus išleistu. Iš kitų autorių galima pateikti šiuos pavyzdžius: „Incitabant praeterea

⁶⁸ Vertė straipsnio autorė.

⁶⁹ Vertė straipsnio autorė.

⁷⁰ Vertė straipsnio autorė.

⁷¹ Vertė straipsnio autorė. Lotyniški ir graikiškas terminai palikti neišversti, idant būtų aiškesnis sąvokų „mos“ ir „ἠθος“ santykis.

⁷² Vertė straipsnio autorė.

corrupti civitatis **mores** (Sall. Cat. 5. 8) – Be to, skatino sugedusi visuomenės **dorovė**⁷³; „Censores [...] **ad mores** hominum regendos animum aduerterunt castigandaque uitia (Liv. XXIV. 18. 2) – Cenzoriai sutelkė dėmesį vadovavimui žmonių **dorovei** ir ydų šalinimui⁷⁴; „Proinde faventibus dis trade eum praeceptorī, a quo **mores** primum mox eloquentiam discat, quae male **sine moribus** discitur (Plin. Epist. III. 3. 7) – Todėl, dievams globojant, atiduok jį mokytojui, iš kurio galėtų išmokti pirmiausia **dorovės**, paskui – iškalbos, kurios **be dorovės** neišmokstama⁷⁵.

Taigi „mores“ yra ἦθος, moralė, dorovė. Papročiai – tai tam tikra nusistovėjusi tvarka, o moralė susijusi ne tik su teiginiu, kad tokia tvarka egzistuoja, bet ir su viešosios nuomonės jėga, su imperatyviniu dėmeniu, su tam tikrais beasmeniais, niekieno nepareikštais privalomais reikalavimais. Moralė reikalauja laikytis papročių, beasmenio privalėjimo forma kelia kitokius reikalavimus visuomenės nariams.

Daukanto *Būde* vyraujantis dvasinių reikalavimų kodeksas ne tik atskleidžia lietuvių tautinę savimonę, bet ir stengiasi ją ugdyti, reikšdamas tautos nariams tam tikrus reikalavimus. Visi etnografiniai *Būdo* aprašymai atsirado ne iš noro pateikti dalykinės informacijos, jie skirti ne skaitytojų smalsumui tenkinti. Lietuvio sodybą Daukantas sakosi aprašęs tam, kad išryškintų senovės lietuvių tapatybę ir išmintį: „Nuo to kožnas skaitytojas, **regėdamas tiek trobesių** vieno gyventojų, **gali spręsti apie būdą ir išmintį** senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių.“⁷⁶ Kalbėdamas apie vienkiemius rašytojas irgi stengiasi išryškinti tautinius bruožus: jis aiškina, jog vienkiemiai rodo santarvės su kaimynais siekį, nes santarvė lietuviams buvo svarbiausias dalykas: „tose giriose ilgainiui įsikūrė, atsikieminėdami vienkiemiuose per gerą šaukimą nuo kits kito taip, idant balsą gaidžio ar šunies savo susiedo galėtų girdėti, ką darė **dėl išvengimo barnių**, kurie it veikiai galėjo keltis, turint lygiai pievas, dirvas ir daržus [...] **Pakajus** tarp jų buvo jiems visų pirmąja lieta.“⁷⁷ Apie valgį autorius irgi pasakoja ne dėl mokslininko etnografo smalsumo, o tam, kad primintų protėvių laisvės siekį ir ragintų juo sekti: „Čia ne vienas

⁷³ Vertė straipsnio autorė.

⁷⁴ Vertė straipsnio autorė.

⁷⁵ Vertė straipsnio autorė.

⁷⁶ Simonas Daukantas, *op. cit.*, p. 441.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 429.

rasi lepnis, skaitydamas apie tokį jų valgi, švypterės, bet jei primins sau, jog senieji lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, **tokiu valgiu misdami**, per 500 metų su kardu guldami ir keldami, **ne vien mokėjo ir stengė nuo kruvinų neprietelių savo liuosybę ginti, bet dar gandinti visą pasaulį savo narsybe ir kantrybe**, tas aiškiai susigės, save regėdamas šiandien ištižusiu vergu, noris sukruš sulpančiu ir skaninius laižančiu, nesgi visados **godos vyras** velijąs noris šaknelėmis misti, jeib tiktai **liuosu gyventi**, nekaip šešku būti, **svetimus** kiaušius gerti, vištas ėsti ir tamsiame narve smirdėti.⁷⁸ Tikėjimo aprašymų skiltyje aiškinama, jog lietuviai nestatė šventyklų dėl laisvės siekio: „senovėj lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, per ilgą laiką neturėjo trobesių, taip vadinamų žinyčių, kuriose visuotinai susirinkę būt dievą garbinę, bet meldės ant aukštų kalnų, kuriuos auko kalnais, nuo žodžio aukauti, vadino, arba giriose ir šėtruose po visų dideliaisiais ažuolais, visados žaliuojančiais, kurie žaliavo rasi iš didžios savo karšaties, rasi iš parėdymo pačių kunigų. Darė tą krūpaudami, **idant liuosybės savo nenustotų**, kuria džiaugės, nesgi regėjo, jog visos tos tautos, kurios žinyčias turėjo, jų ūkininkai nebuvo taip liuosais, kaip kad buvo kalnėnai ir žemaičiai, kaipogi regėjo jų ūkininkus išskaidytus į luomus, arba, kaip šiandien sako, stonus, vienus antriems vergaujančius.“⁷⁹ Nepriklausomybės, savarankiškumo siekius Daukantas akcentuoja ir aprašydamas buities dalykus: „Devintasis trobesys buvo kalvė, būtinai ketvirtainis, kurioje patys sau padarynę ir ginklą kalė, nesgi kalnėnai ir žemaičiai gėdėjos ko norint **nuo svetimo reikalauti**, todėl visa patys dirbo“⁸⁰; „Visa gudryba senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, buvo ta, jog visa, ko vien reikiant, patys sau steigė, **idant svetimo nereikalautų**, kaip motriškosios, taip ir vyriškieji; ir taip motriškosios verpė, audė ir dažė savo drobes ir milus įvairiomis barvomis nė nuo ko nemokomos, pačių dažyvėmis, savo prasma. Vyriškieji taip pat strūnijo sau visus trobesius, **svetimo meistro nereikalaudami**, dailindavo ratus, važius, šlėdes, arba šlajas, ir roges.“⁸¹ Daukantas pabrėžia, jog tautos nepriklausomybė remiasi kiekvieno žmogaus asmeniniu savarankiškumu: „Pažinės tarp jų ne vylium, bet bendryba buvo, turtus ne lėbausenai, bet astankai krovė, minėdami, idant, radusis reikalui, **nereikėtų nuo svetimo prašyti**, kas dar

⁷⁸ *Ibid.*, p. 451–452.

⁷⁹ *Ibid.*, p. 511.

⁸⁰ *Ibid.*, p. 438.

⁸¹ *Ibid.*, p. 479.

pikčiau, nuo neprieteliaus maldauti [...]. Tas tarp jų turtingu vadinos, kas **nuo svetimo nieko nereikalavo**.⁸² Parašęs, jog maži vaikai dirbindavosi lankus ir strėles, priduria tokio auklėjimo rezultatus, dar papildydamas kitais įrodymais: „Nuo to kiekvienas gali minėti, kas per **karingumas** turėjo būti tos giminės taip augusios, nesgi vaikeliai, atlikę nuo kokio noris darbo, tuo-
jau kibo į ritinį mušti, ir tas buvo skudriu vadinamas, kurs lekiantį ant savęs ritinį pro save nepraleido, bet su ritmuša antram atbloškė ir dėl to vien jau vyru vadinos.“⁸³ Dėstydamas žinias apie vestuvių papročius ir eigą, autorius būtinai įterpia sakinį: „Toje dienoj galėjo regėti, kas per Lietuvos žmona yra, kuri savo išminčia, gudryba, buklyba ir mandagumu bei švelnumu ir bylumu visas šio pasaulio žmonas pranoko.“⁸⁴

Pasakodamas apie senovės lietuvių prekybą autorius siekia parodyti, kaip plačiai energingi ir veiklūs lietuviai eksportavo prekes į užsienius: „Kas aiškiai stigavoja, jog gintarų **prekyba** tarp Valakų žemės ir Žemaičių yra buvusi senovėj **per daug didi**, nesgi kelias, kuriuo gintarai iš Žemaičių ėjo į Rymą, yra žinomas“⁸⁵; „Žemaičiai ne vien pačius gintarus leido į tolimus kraštus, kaip dabar regėjom, bet dar **prekiojo su artimosiomis tautomis per jūrą**, beje, javais, vašku ir žvėrių kailiais, užvis su žuvėdais“⁸⁶; „Jei pažvelgsim dar į patį Lietuvos kraštą, taip žemaičių, kaip ir kalnėnų, aiškiai matysim, jog tenai tūlos upės yra ištiestos dėl vytinių varymo, užvis Nevėžis Žemaičiuose, o Emba Letgaliuose, noris nė kokie raštai senovės mums to neminavoja, vienok regima yra, jog senovių senovėj **didžiai plačiai prekyba yra buvusi** tuose kraštuose, jei tūlos jų upės yra patiestos“⁸⁷. Tam tikrų tautinės tapatybės bruožų (karingumo, tenkinimosi mažu, kantrybės, ištvėmės) praradimas lėmė, pasak Daukanto, prekybos ir ekonomikos nuosmukį: „Bet tas neilgai tepatvėrė, nesgi, paveikus vokiečių karės brostvininkus, kryževiais vadinamus, kaip viršiau regėjom, vakaruose, o platburnius, arba totorius, rytuose, lietuviai tarės nė kokių neprietelių daugiau sviete nebturintys, kaipogi tuo buvo parodę visam

⁸² *Ibid.*, p. 446–447.

⁸³ *Ibid.*, p. 458.

⁸⁴ *Ibid.*, p. 463.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 621.

⁸⁶ *Ibid.*, p. 623.

⁸⁷ *Ibid.*, p. 628.

pasauliui, jog lietuviams nieks negali per lūpas braukyti, ir, tuo pasiklioję, ne vien į karę nebesipratino, bet būtinai **užmiršo ginklą dėvėti**⁸⁸; „Taip **išlepus lietuviams**, grūdosi į Lietuvą nuo visų pusių jau **svetimi prekėjai**, jau dailidės ir kiti amatininkai naujus daiktus dirbti ir tiekti, už kuriuos reikėjo brangiai brangesniai mokėti⁸⁹. Paskutiniuose sakiniuose akcentuotas ilgainiui įvykęs išstvermės bei kantrybės praradimas, autoriaus siejamas su karingumo ir laisvės praradimu, pabrėžiamas daug kur. Pvz.: „ir nuotakos pačios neieškojo sau turtingų vyrų ir **negeidė jų turtuose tižti ir lepintis**, kaip šiandien kad daro“⁹⁰; „Visa tas buvo, kad svietas sau dirbo ir niekam **dar nevergavo**, nes ilgainiui **išlepusi diduomenė ištižo** ir, smeigdamos ir gudinamos į šalaujų, beje, lenkų, gudų, vokiečių ir į kitų šaldrų įpročius, užmiršo ir pamynė po kojų tą šventą dabą savo bočių prabočių“⁹¹; „vienok lietuviai ir tokioje rūstoje dienoje nei pilių strūnijo, nei patys į ginklą pratinos, nei kareivių samdė neprieteliams ramdyti, nesgi, **ištižę lepumuose, nebturėjo nei dvasios tamprybės, nei aitros liuosybės**“⁹²; „nesgi turtingieji, būdami **išlepe**, kaipo sakiau, baisiai gėrė“⁹³; „Lietuvos **didžturčiai, ištižę lepume**, nei godosi beturėjo, nei gėdos besibijojo“⁹⁴; „**Diduomenė**, visko pertekusi, nebnorėjo vargų bekentėti; kas pikčiau, ilgainiui slinkaudama **išlepo** valgy, gėry ir apdare“⁹⁵. Vadinasi, *Būdas* nėra vien kultūros istorija, kaip ir Tacito *De moribus Germanorum* nėra germanų kultūros aprašymas. Tacitas rašė apie germanų apdarą, karybą, tikėjimus, siekdamas atskleisti romėnams tos niekaip jų neužkariaujamos tautos dvasią: laisvės meilę, narsumą, išstvermę ir kitus bruožus, turinčius priversti romėnus suvokti savo išlepimą ir susigėsti dėl jo⁹⁶. Daukanto *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* pirmiausia yra himnas lietuvių tautos dvasiai, lietuvių tapatybei, kurios esmė tokia: „Povyzos drąsios ir malonios, ant kožno veido **narsybė ir kantrybė** žydėjo, o **malonė** artimo kiekvieno širdy klestėjo; stovykla, kalba, kožnas žingsnis reiškė visus **liuosus**

⁸⁸ *Ibid.*, p. 636.

⁸⁹ *Ibid.*, p. 638.

⁹⁰ *Ibid.*, p. 459.

⁹¹ *Ibid.*, p. 469.

⁹² *Ibid.*, p. 639.

⁹³ *Ibid.*, p. 645.

⁹⁴ *Ibid.*, p. 643.

⁹⁵ *Ibid.*, p. 636.

⁹⁶ Pierre Grimal, *Tacite*, Paris: Fayard, 1990, p. 127–141.

esančius⁹⁷; „**Liuosybę** pervis mylėjo ir godojo, už kurią viso pasaulio aukso nebūtų emę⁹⁸; „nesgi mylintys pervis savo **liuosybę**, kurios iki pat savo gyvos galvos neišsižadėjo ir nuo neprietelių iki paskuoja ją gyniojo, kaipogi turtus, lobius, lepumą, noris viso pasaulio, per nieką turėjo, vieną tiktai savo **liuosybę**, kaipo lietos daiktą, godojo ir gerbė⁹⁹. „Nuo to, ką iki šiol pasakojau, gali manyti kiekvienas, jog didžiai karingi yra buvę, **drąsūs, kantrūs bei narsūs karėje** žmonės, o **namuose dori, malonūs ir taikūs** ūkininkai¹⁰⁰; „drabužy ir valgy **nesilepino** ir, jei kas ant to slygo, tą ištižiu vadino; varguose **kantrybę** ir stangybę, o dūmoje **išmintį** rodė, [...] dėl to karėj **narsybė**, ūkėj **dorybė ir teisybė** per amžius tarp jų klestėjo¹⁰¹; „Visi **liuosais** gyvensim, duoklės niekam neduosim ir mūsų dievų tiktai teklausysim.“¹⁰² „Todėl nemintą žemaičiai per 300 metų nenorėjo krikštytis ir kariavo, galus graibstydami, dieną ir naktį su vokiečiais ir kitais krikščionimis, **norinčiais juos nuvergti**, kuriuos mušė ir teriojo, kur vien galėjo užnikti, į visas puses siaubdami“¹⁰³; „Kaip **kantriai** tose pilyse kalnėnai ir žemaičiai gyveno senovėj, gana yra tiktai priminti **kantrybę ir narsybę** Margerio¹⁰⁴; „tie tiktai dangaus tegalėjo viltis, kurie drąsiai **už namus ir liuosybę** savo mirė“¹⁰⁵. Matome, jog Daukanto akcentuojami lietuvių tautinės tapatybės sandai yra laivės siekis, narsumas, išvermė, taikingumas, protas, arba, jo paties žodžiais tariant, liuosybė, narsybė, kantrybė, malonė ir išmintis. Todėl sunku sutikti su teiginiu, jog „S. Daukantas savo veikaluose moko dviejų dalykų – dorybės ir gudrumo, išmintingumo“¹⁰⁶. Kažin, ar vien už dorybės ir gudrumo mokymą *Būdas* vienas pirmųjų būtų atsidūręs draudžiamų knygų sąrašė. Juozo Brazaičio duotas visos Daukanto kūrybos apibrėžimas tinka ir *Būdui*: „Taigi S. Daukanto tautinėj sąmonėj lietuviybė jau atpalaiduota nuo kitų tautybių, lietuvių tautos savaimingo egzistavimo teisė pagrindžiama praeities tradicijomis, tautos egzistavimo faktas stiprinamas

⁹⁷ Simonas Daukantas, *op. cit.*, p. 444.

⁹⁸ *Ibid.*, p. 448.

⁹⁹ *Ibid.*, p. 473

¹⁰⁰ *Ibid.*, p. 472.

¹⁰¹ *Ibid.*, p. 446.

¹⁰² *Ibid.*, p. 567.

¹⁰³ *Ibid.*, p. 575.

¹⁰⁴ *Ibid.*, p. 601.

¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 604.

¹⁰⁶ Saulius Žukas, *Simonas Daukantas*, Kaunas: Šviesa, 1988, p. 105.

dar didesniu praeities pažinimu ir kultūrinio bei ekonominiu švietimu, tautos likimas paremiamas gyventojų dauguma – valstiečiais.“¹⁰⁷

Tačiau būtina dar pabrėžiamai pridurti, jog *Būdas* yra ne tik lietuybės konstatavimas, bet ir atkaklus raginimas didžiuotis savo tautine tapatybe, visu jos ypatumų spektru, mylėti ją ir nieku gyvu neprarasti. Juk Daukantas sakosi turėjęs tikslą ne tik aprašyti lietuvių tautinę tapatybę, bet ir paraginti ja sekti: „dėl to vien, **idant ilgainiui nepragaištų** tie brangūs bočių prabočių palai-kai, kurie tarp mūsų dar iki šiai dienai užsitvėrė, **minėdamas užvis didžiau ant to**, jog šventi vyrai ir svieto išminčiai liepia **sekti įpėdin savo bočių prabočių būdą** ir aplamai **jo neskleisti**“¹⁰⁸. Čia skamba raginimas sieti save su praeities dvasia ir gyventi neprarandant tautinės tapatybės. Praėjus lygiai penkiasdešimčiai metų po Daukanto veikalo pasirodymo 1845 m., šį raginimą 1895 m. pakartojo Maironis:

Tas ne lietuvis, kurs tėvynę
Bailiai kaip kūdikis apleis;
Kursai pamins, ką bočiai gynė
Per amžius milžinų keliais.

Tas ne lietuvis, kurs jos **būdo**,
Jos žemės dainų nemylės...

Maironis, „Užtrauksme naują giesmę“¹⁰⁹

Ginkime kalbą, žemę, jos **būdą!**
Stokim į darbą kaip milžinai!

Maironis, „Nebeužtvenksi upės“

Autoriaus raginimo nuostatai pajungta visa *Būdo* stilistika. Daukantas nė akimirkai nepamiršta tiesioginio santykio su skaitytoju, kuriam rašo, norėdamas

¹⁰⁷ Juozas Brazaitis, „Tautinės minties naujinimas: Daukantas lietuvių tautinės sąmonės evo-lucijoj“, in: Juozas Brazaitis, *Raštai*, t. I, Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1980, p. 417–418.

¹⁰⁸ *Ibid.*, p. 409.

¹⁰⁹ Čia ir toliau cituojama iš: Maironis, *Raštai*, I t., parengė Irena Slavinskaitė, Vilnius: Vaga, 1987, p. 106, p. 107.

suteikti žinių apie senovę ir įtikinti, jog privalu laikytis jos principų. Visame kūrinyje skaitytojas įsivaizduojamas esąs šalia: „**Regėjom iki šiol**, kokiais vardais grekonys vadino lietuvius, pietinėj išleitetj gyvenančius, **dabar veizėsim vėl**, kokiais vardais kiti prašaliečiai vadino lietuvius, gyvenančius šiaurinėj išleitetj“¹¹⁰; „Kad noris kūrėjų kūrėjas taip viešpatavo ūkėj, o didysis kunigaikštis ją rėdė, **kaip viršiau regėjom**, vienok nei vienas, nei antras nieko negalėjo užsiimti ir nuveikti be svieto žinios, nesgi turėjo kelti sueimą ir tenai jautotis ir teirautis apie didžiuosius ūkės reikalus visuotinai su svietu, **kaip viršiau regėjom**“¹¹¹; „Nuo to, ką iki šiol pasakojau, **gali manyti kiekvienas**, jog didžiai karingi yra buvę, drąsūs, kantrūs bei narsūs karėje žmonės, o namuose dori, malonūs ir taikūs ūkininkai“¹¹²; „**kožnas gali** tą regėti“¹¹³; „Čia, regis, gana berašyti apie senovės kalnėnų ir žemaičių girias; **jei kurs negali nuo tų kelių žodžių jų didelumą įsitėpti**, kas per girios tenai senovėj yra buvusios, **tas tepaklausia savo senųjų**, anie jam papasakos, kokios buvo girios atmenamai dar pirm 60, 70 metų Žemaičiuose“¹¹⁴; „**Ne vienas rasi skaitydamas čia stebėsis**, jog mažne visa tas apie numirėlius šiandien dar yra sekamas, bet **jei primins sau** viršiau minavotus žodžius krikščionių kunigų, vieno pirm 900, antrojo pirm 700, trečiojo pirm 500 metų parašytus, **tas nebesistebės** daugiau“¹¹⁵. Kartais autorius tiesiogiai kreipiasi į skaitytoją: „**Todėl skaitytoją** į tą **prašau** tetikėti, ką iki šiai dienai dėvimi žodžiai tebrodo ir ką **pats**, jaunu būdamas, **esi regėjęs** ar bočius savo ir tėvus pasakojančius **girdėjęs**.“¹¹⁶ Kartais skaitytojo buvimą šalia paryškina antrojo asmens veiksmažodis: „Nuo tolo veizint, **tarsies** liekną, ne kiemą, regis.“¹¹⁷ Kartais autorius pateikia klausimą ir tariamo skaitytojo atsakymą: „Nesgi kurs gaspadorius varytų laukan iš savo namų tokį keleivį, kurs jam malonią naujieną į jo namus parneštų ar, beilsėdamas prie jo, padėtų jam jo namus apgerbti nuo bjaurybų. **Kožnas atsakys**, jog to nė vienas išmintingas ūkininkas nedarytų.“¹¹⁸

¹¹⁰ Simonas Daukantas, *op. cit.*, p. 416.

¹¹¹ *Ibid.*, p. 577.

¹¹² *Ibid.*, p. 472.

¹¹³ *Ibid.*, p. 628.

¹¹⁴ *Ibid.*, p. 426.

¹¹⁵ *Ibid.*, p. 559–560.

¹¹⁶ *Ibid.*, p. 467.

¹¹⁷ *Ibid.*, p. 440.

¹¹⁸ *Ibid.*, p. 521.

Daukantas įtikinėja, teiginius dėstydamas ne sausai, o vaizdingai, todėl jo stilių panagrinėjęs mokslininkas konstatuoja, jog autorius vartoja „daug gyvosios kalbos ir tautosakos faktų“¹¹⁹. Iš tiesų, patarlių bei priežodžių – nors vežimu vežk: „šandien dar klausiamas žemaitis, dėl ko nesikiša į svetimus barnius ar vaidus, atsako: „**Ne mano kiaulės, ne mano pupos**“¹²⁰; „kalboj ir elgimesi pervis tiesą saugojantys ir mylintys, kaipogi tariama yra: „**Melagis pasaulį pereis, bet nebgrįš**“ arba: „**Melagiui paskui ir tiesą sakant niekas nebtiki**“¹²¹; „Liuosybę savo pervis mylėjo ir godojo, už kurią viso pasaulio aukso nebūt ėmę; todėl dar šiandien tariama yra: „**Liuosas lab ir po kere begyvena**“¹²²; „pavojaus nevengė, tardami: „**Nuo vilko bėgęs, mešką sutiksi**“¹²³; „Kunigų darbas buvo rūpintis garbe dievų ir užlaikymu tikybos įstatymų, [...] kutinti svietą vilčia ir brukti jam meilę artimo, ką šiandien patarmė minavojama tebstigavoja ir taip sako: „**Ko pats nenori, to kitam nelinkėk**“ arba: „**Kas tau netinka, to kitam nedaryk**“¹²⁴; „senovėj tas tebuvo garsus jaunikaitis, kurs gražesni žirgą turėjo, todėl kožnas pirmiau būt viso savo lobio išsižadėjęs, nekaip savo žirgą ligi gyvas kitam atidavęs. Nesgi šiandien dar yra sakoma į rūpesningą žmogų: „**Ko nuliūdai, ar ne žirgą pardavęs**“ arba: „**Benuliūdo, it žirgo nustojęs**“, arba: „**Džiaugias, kaip žirgą gavęs**“¹²⁵.

Gausu ir kitokių frazeologizmų: „Visa tauta buvo pasiklovusi savo Dievu, kursai įsakęs jai, idant jos vyrai ne namie pulėtų, bet po visą pasaulį klajotų ir viso patyrusiais būtų, idant, tenai **prityrę** šilto ir šalto, paskui galėtų namie rėdytis, o ant galo ilsėtis gyvenime Perūno ir tenai pasiekti mokslą dorybės ir gudrybės“¹²⁶; „Ant galo seidoką ir vylyčių kurvį į pečius įkabinęs, **skraidė ant žirgo it paukštis** neprietelių žvalgydamos“¹²⁷; „Supūtus trimitus, patys beveizint vėl **it žižilpos išnyko** taip, jog neprieteliai, vienoje vietoje susigūžę,

¹¹⁹ Kazys Grigas, „Beletristinio ir mokslinio stiliaus pradai Simono Daukanto „Būde“, in: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 5, *Simonas Daukantas*, Vilnius: Viltis, 1993 p. 134.

¹²⁰ Simonas Daukantas, *op. cit.*, p. 420.

¹²¹ *Ibid.*, p. 445.

¹²² *Ibid.*, p. 448.

¹²³ *Ibid.*, p. 472.

¹²⁴ *Ibid.*, p. 534.

¹²⁵ *Ibid.*, p. 591.

¹²⁶ *Ibid.*, p. 580.

¹²⁷ *Ibid.*, p. 594.

ginklą pakėlę darganotie ar speiguotie dieną ir naktį turėjo kentėti, saugodamies, idant iš kurios norint pusės **it žiebai netvyksterėtų** ir jų nepakrėstų, stovinčių be duonos, be pastogės, kartais ir be vandens, nesgi lietuviai visados buvo tarp savęs susimokę, ir jų trimitų balsas rodė jiems, kaip ką daryti¹²⁸; „Vienok žemaičių medininkai ir tose kruvinose dienose niekaip nenorėjo būtinai nuo pajūrio atstoti ir paskuoją savo įlanką, arba uostą, upės Šventosios ties Palanga, kuri jiems buvo dar likusi, gyniojo ir, noris **kaulais savo taškuodami**, niekaip jos vokiečiams neįdavė“¹²⁹; „buvo parodę visam pasauliui, jog lietuviams **nieks negali per lūpas braukyti**“¹³⁰; „ir taip paliko tuščios gatvės, šiandien Vokiečių gatvėmis, arba ūlyčiomis, vadinamos, noris tenai pačių vokiečių nė seniai jau **nė raugo nebėra**“¹³¹; „**Tuo yra pinigai prekyboj, kuo kraujas žmogaus kūne**, nesgi, nuleidus žmogui kraują, numiršta, taip pat, ištraukus pinigus iš kokio krašto, prekyba apsisoja“¹³².

Būdo emocinė dominantė yra pakylėta, įtempta, sujaudinta, paremta įsitikinimo savo teisumu nuotaika. Kai kur ją reiškia retoriniai klausimai ir sušukimai: „Kas aprašys dar tą didybę motriškųjų meilės, kurią rodė savo vyriškiams, nesgi, išgirdusios juos mirusius ir norėdamos kuo veikiausiai apent juos regėti, pačios žengė į šventą ugnį ir deginos?“¹³³; „Kas aprašys kalnėnų ir žemaičių senovės girias, kokias anie, atsidanginę į tą kraštą, rado, kurios be tarpkrūmių vienu lieknu it jūra niūksojo?“¹³⁴; „Kas nežino šiandien tokių vyrų, kurie, niekame nesimokę ir nė balsės rašto nežinodami, laikrodžius skambančius dirba, kurie savo laibumu ir tikrumu gali lygintis su visų didžiųjų meistrų, arba dailidžių, ziegoriais?“¹³⁵; „Ai, kur dingot, tos Lietuvos gadynės, kad lietuvė, kalnėnė ar žemaitė, velijos mirti, nekaip už gudo arba lenko ir vokiečio tekėti!“¹³⁶.

Įtikinimui, siekimui įtaigoti skaitytoją tarnauja ir argumentų laipsniavimas: „Žinoma yra, jog rėda kožnos tautos visados kėlės nuo kunigų, kaipo

¹²⁸ *Ibid.*, p. 596.

¹²⁹ *Ibid.*, p. 632.

¹³⁰ *Ibid.*, p. 636.

¹³¹ *Ibid.*, p. 646.

¹³² *Ibid.*, p. 647.

¹³³ *Ibid.*, p. 458.

¹³⁴ *Ibid.*, p. 423.

¹³⁵ *Ibid.*, p. 480.

¹³⁶ *Ibid.*, p. 439.

dievo ir svieto tarpininkų, nesgi išminčiai svieto, regėdami, jog žmogus nuo pirmosios dienos lig savo paskuojės karšaties turi visados draugėj gyventi, kai-pogi be draugės niekšai negalėtų ant svieto patekti, o ir gimęs be jos ilgainiui pragaištų. **Antra, regėjom viršiau**, jog kožnas žmogus, ir visų paikiausiasis, turi širdy įgimtą nuomonę apie dievą, kaipo savo geradėją, kurią jis reiškia įvairiais pragumais, norėdamas jį garbinti. **Trečia**, jog žmogus nori visados liuosu gyventi ir taip rėdytis, kaip tiktai jam geriausiai būtų¹³⁷; „Visiems išlepusiems pinigų reikėjo, o jų niekur negalėjo gauti, todėl kirtino girias, angis nuo bočių probočių šventomis vadinamas, ir leido į svetimus kraštus [...] **to dar negana buvo**, kirsdami girias, atdarė kelius nuo visų pusių į savo ūkė, o į girių vietą ne vien neįkūrė pilių, kuriose galėję būt nuo neprietelių gintis, bet ir senųjų nebtaisė, nesgi pinigus, kuriuos gavo už savo prekes, kleidė, kaip viršiau minavojau, ant lepumų ir lėbausenos. **Kas dar didžiau**, ne vien pilių, bet ir dirbinyčių, arba fabriku, nesteigė į savo kraštą, idant tų daiktų, kurių turtingieji geidė, galėtų čia pat gauti ir iš svetimų kraštų nereiktų jų gabenti ir pirkti ir per tą savo pinigų iš namų svetimiems atduoti.“¹³⁸

Įtikinimo tikslui tarnauja to paties teiginio kartojimas. Siekdamas pabrėžti žirgo reikšmę lietuvių karybos istorijoje ir apskritai lietuvių gyvenime, autorius *Būde* kone pažodžiui kelis kartus kartoja tą patį teiginį: „Arklys buvo jų karės draugu, nesgi ne vien namuose su juo brūzdė, bet dar jojo ant jo į karę savo neprietelių gaudinti, todėl ypatingai juos gerbė ir augino žirginyčiose, apie kurias paskiau matysim. Nesgi kelią keliavo, lankė gentis, atliko ūkės reikalus visados raiti apžarga; kaip šiandien dar jaunas žemaitis, negalėdamas joti, velijąs pėsčias beeinaš, nekaip ratuose bevažiuojąs, tardamas: „Ar aš čia koksai vergas ratgaly vilktis!“ Todėl žirgai jų dainose didžiai garbinami, kaip jei rūtos“¹³⁹; „kaip sakiau, raiti jodė, ne važiojos, nesgi pagal jų nuomonę ratuose vilktis vergo darbas buvo, ne liuso žmogaus“¹⁴⁰; „Todėl šiandien dar jaunas žemaitis, jei negali raitas joti noris ir ant erkelės kumelės į bažnyčią ar į mugę, tad velijąs pėsčias beeinaš, nekaip bevažiuojąs. Klausiamas, dėl ko nevažiuoja su motriškosiomis važiuotas, atsako: „Ar aš koksai vergas ratgaly vilktis“¹⁴¹.

¹³⁷ *Ibid.*, p. 561.

¹³⁸ *Ibid.*, p. 638–639.

¹³⁹ *Ibid.*, p. 443.

¹⁴⁰ *Ibid.*, p. 582.

¹⁴¹ *Ibid.*, p. 592.

Emocingą įtikinėjimą regime vietomis esant perpintą ir susijusį su ramesniais, dalykiškais dėmenimis. Norėdamas įtikinti, kad jo teiginiai ne iš piršto laužti, autorius pateikia daugybę nuorodų, atskleidžiančių, jog buvo perskaityta kalnai knygų, pradedant Herodotu, Strabonu, Tacitu ir baigiant Teodoru Narbutu bei kitais amžininkais. Nuorodos yra mokslinio stiliaus elementas. Toks pat elementas yra ir pačiame tekste pateiktas žodžių kilmės aiškinimas, datos ir skaičiai: „Tokie sueimai yra jau žinomi baltoji senovėj, ką patys žodžiai lietuviški stigavoja – „kuopa“ ir „sueimas“, nesgi **paeina nuo žodžių „su“ ir „eimi“, „kuopa“ nuo „kopti“** (p. 578); „vašką tankiai leido į svečių šalį: kaipogi **metuose dar 1467** išleido į svečių šalį **du tūkstančiu pundų** vaško“ (p. 426); „kanauninkas Daukša dar **metuose 1588** savo pamoksle **ant 22 (antros) nedėlios** minavotinus žodžius ištarė“ (p. 445); „Lenkas Lasickis, mieruodamas žemaičiuose žemę **metuose 1566**, sakos dar regėjęs tenai taip didelius sėtinius, it žmogaus galvos, **po 12 svarų** sveriančius“ (p. 452). Pvz.: „Jei priminsim patį didumą šeimos Lietuvos ūkės, tiktai 13 ir 14 amžiuje buvusį, tad aiškiau dar regėsim jos klestinčią orę, nesgi toje gadynėj, karei kėlusis, žemaičiai galėjo iš tų pačių apygardų po 500 joties, o 10 000 pėsčiųjų vyrų į karę išleisti“ (p. 590). Visi šie teksto elementai irgi turi tikslą suteikti raginimo nuostatai svarumo.

Taigi, Simono Daukanto *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* yra veikalas, ne tik fiksuojantis ir atskleidžiantis pastebėtus tautinės tapatybės bruožus, bet ir energingai kviečiantis jų neprarasti.

LITERATŪRA

Antikinės komedijos, (ser. *Pasaulinės literatūros biblioteka*), Vilnius: Vaga, 1989.

BRAZAITIS JUOZAS, „Tautinės minties naujinimas: Daukantas lietuvių tautinės sąmonės evoliucijoj“, in: Juozas Brazaitis, *Raštai*, t. I, Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1980, p. 405–419.

DAUKANTAS SIMONAS, *Raštai*, t. 1, tekstą paruošė Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga, 1976.

ELIOT TOM S., „Pastabos apie kultūros apibrėžimą“, in: *Kultūros prigimtis*, sudarė Žilvinas Bieliauskas, Stasys Juknevičius, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993, p. 257–353.

GIRDZIJAUSKAS JUOZAS, *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

- GRIGAS KAZYS, „Beletristinio ir mokslinio stiliaus pradai Simono Daukanto „Būde“, in: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 5, *Simonas Daukantas*, Vilnius: Viltis, 1993, p. 133–141.
- GRIMAL PIERRE, *Tacite*, Paris: Fayard, 1990.
- HAWTHORN JEREMY, *Moderniosios literatūros teorijos žinynas*, iš anglų kalbos vertė Dalia Čiočytė, Vilnius: Tyto alba, 1998.
- HOGGART RICHARD, *Contemporary cultural studies: an approach to the study of literature and society*, London: Arnold, 1970.
- Kultūros prigimtis*, sudarė Žilvinas Bieliauskas, Stasys Juknevičius, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993.
- KROEBER ALFRED L., „Kultūros sąvoka moksle“, in: *Kultūros prigimtis*, sudarė Žilvinas Bieliauskas, Stasys Juknevičius, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993, p. 108–166.
- LIVIJUS TITAS, *Hanibalo karas*, vertė Janina Mažiulienė, Vilnius: Vaga, 1976.
- MAIRONIS, *Raštai*, t. I, parengė Irena Slavinskaitė, Vilnius: Vaga, 1987.
- MERKYS VYTAUTAS, *Simonas Daukantas*, Vilnius: Vyturys, 1991.
- MYKOLAS LIETUVIS, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, vertė Ignas Jonynas, Vilnius: Vaga, 1966.
- MURDOCK GEORGE P., „Kultūros prigimtis“, in: *Kultūros prigimtis*, sudarė Žilvinas Bieliauskas, Stasys Juknevičius, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993, p. 167–256.
- PIVORAS SAULIUS, „Vargo pelė“: Lietuvos nacionalinės istoriografijos pradininkas Simonas Daukantas“, in: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius: Viltis, 1993.
- SALKEVER STEPHEN, *Finding the Mean: Theory and Practice in Aristotelian Political Philosophy*, Princeton University Press, 1990.
- SALUSTIJUS KRISPAS GAJUS, *Katilinos sąmokslas, Jugurtos karas*, vertė Anastazija Kašinskaitė, Vilnius: Vaga, 1973.
- ŠIRVYDAS KONSTANTINAS, *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas, Dictionarium trium linguarum*, Vilnius: Mokslas, 1979.
- ŽUKAS SAULIUS, *Simonas Daukantas*, Kaunas: Šviesa, 1988.
- WILLIAMS RAYMOND, *Keywords*, Glasgow: Fontana, 1976.

DALIA DILYTĖ

Semantic Field of the Word *būdas* in Simonas Daukantas's Work *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* and Some Stylistic Peculiarities

S u m m a r y

It seems likely that Daukantas borrowed the title *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* (The Character of the Lithuanians, Highlanders, and Samogitians) from Tacitus' work *De moribus Germanorum*, which he cited in his work twice. The semantic field of the word *mos* is broad. This word encompasses numerous instances of being used to something and being skilled in something. Frequently, it has the meaning of a custom. In his *Būdas...*, Daukantas did not use the word *paprotys* 'custom' at all. In his text, this concept is expressed by the word *įprotis* 'habit', which is used 30 times, and the words *įpratimas* 'being used to', *daba* 'nature, character, custom', and *apsiėjimai* 'ways of doing', each of which recurs several times. In some instances, the sense of customs is conveyed by the word *būdas*, which is used over 50 times in the work and which corresponds to the Latin *mores*. In some episodes, the word *būdas* has the meaning of the way, rules, and means of doing something and is used instead of the adverbs *šitaip* or *taip* 'in this way'. Elsewhere, Daukantas uses the word *būdas* to describe fundamental or inherent properties of a human, an animal, or a place. The meaning of natural qualities is also common to the Latin word *mores*. Thus, both in translating the title of Tacitus' *De moribus Germanorum* as 'Girionių būdas' and in using the word *būdas* in the text of his work, Daukantas asserts he has the whole of spiritual qualities of the Lithuanian people or, in other words, national consciousness and the people's essence in mind. He places emphasis on such aspects of the Lithuanian identity as the pursuit of freedom, courage, endurance, peacefulness, and reason. The code of spiritual requirements that dominates his *Būdas...* not only reveals the Lithuanians' national consciousness but also seeks to nurture it by voicing the demand for the people of the nation to be proud of their national identity and the whole range of the qualities of the national identity, to love it, and never to renounce it. The attitude of persuasion and somewhat urgent assertion is conveyed through the form of a direct relationship with the reader, speaking in the first person that is not dry but vivid, and through the mood that is elevated, tense, excited, and based on the conviction of his own righteousness.

KEYWORDS: Simonas Daukantas, *būdas*, *mores*.

Gauta 2019 05 16

Priimta 2019 09 19